

Рішення Конституційного суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004. Офіційний вісник України. 2004 р. № 45. стор. 41. стаття 2975. код акта 30642/2004

10. Цивільний кодекс України: наук.-практ. ко-мент. : зі змінами та допов. станом на 26 берез. 2010 р. / Харитонов Є. О. [та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Харитонova Є. О. [та ін.]. К. : Правова єдність, 2010. 749 с.

11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. ст.356

12. Кузьменко В.В. Поняття й сутність правового звичаю в системі джерел трудового права України. Серія: Право, 2020 р. № 1 (67). том 2. С. 33-40

УДК 349.22

Остапенко Ю.О.,  
Кандидат юридичних наук,

### КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТРУДОВИХ ПРАВ

*У статті приділяється увага уточненню основних ознак трудових прав та формулюванню авторського визначення цього поняття. Для цього автор здійснює критичний аналіз вже викладених вченими підходів до розуміння поняття «трудові права» та переліку ознак цих прав. У висновках, зокрема, зазначається, що трудовими правами у загальному сенсі є основоположні, фундаментальні можливості людини, котра володіє достатнім рівнем трудової правосуб'єктності, здійснювати трудову діяльність, шляхом виконання певної трудової функції.*

**Ключові слова:** права людини, право на працю, працівник, свобода праці, трудові відносини, трудові права.

*The article makes an emphasis on clarifying the basic features of labour rights and formulating the author's definition of this concept. To do this, the author observes critically the approaches to understanding the "labour rights" concept and the list of these rights features, which have been already provided by the scientists. The conclusions mention that, in general sense, labour rights are basic, fundamental opportunities of a person, which possesses the sufficient level of labour legal personality, to work by performing the certain labour function.*

**Keywords:** employee, freedom of work, human rights, labour relations, labour rights, right to work.

**Постановка питання.** Забезпечення трудових прав людини і громадянина є одним із найважливіших напрямів діяльності держави на шляху до реалізації юридичного механізму закріплення соціально-економічних цінностей як основи формування правової соціальної держави в процесі виконання задекларованих нормами національного та міжнародного права стандартів дотримання прав і свобод людини для забезпечення гідного життя та розвитку особистості. Закріплення у законодавстві визначення України як соціальної держави визначає послідовне та багатоаспектне виконання поставлених завдань щодо дотримання комплексу прав, які характеризують найважливіші аспекти функціонування громадянина у державі. Сучасні особливості розвитку нашої держави в умовах політичної та економічної кризи, урізноманітнення форм власності, процес впровадження оновлених методів взаємодії між роботодавцем та працівником і нових форм трудової діяльності, вдосконалення ринкових відносин, формування ринку праці в умовах свободи підприємницької діяльності актуалізують перегляд та дослідження комплексу трудових прав в системі основних прав людини і громадянина. Прийняття нового кодифікованого законодавчого акту України про працю має визначити та закріпити вичерпний

перелік трудових прав громадян, однак наразі законодавство у сфері захисту трудових прав є застарілим та потребує своєчасного перегляду, з метою усунення недоцільних та неефективних в умовах ринкової економіки норм радянського періоду і приведення нормативно-правової бази у відповідність до сучасних стандартів в галузі захисту прав людини, європейських та міжнародних норм права.

У контексті цього наголосимо, що в сучасних умовах правового регулювання трудового законодавства та напрямів законодавчої реалізації прав на працю відбувається перегляд існуючих наукових позицій щодо місця і значення трудових прав в контексті прав людини та громадянина, у зв'язку із чим набуває особливої актуальності дослідження правової сутності трудових прав.

**Аналіз наукової літератури та невирішені питання.** Дослідження сутнісного змісту трудових прав було здійснено багатьма українськими та зарубіжними науковцями, серед яких: О.Т. Барабаш, Н.Б. Болотіна, С.В. Вавженчук, Л.Я. Гінцбург, В.В. Єгоров, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, Л.В. Котова, К.Ю. Мельник, О.С. Пашков, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, В.М. Скобелкін, В.І. Смолярчук, К.П. Уржинський, М.М. Феськов, Ш. Фур'є, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, І.І. Шамшина, В.І. Щербина та інші. Між тим, слід мати на увазі, що право постійно еволюціонує, так само, як і його розуміння [1, с. 37–38]. При цьому, як ми вже зазначали, сьогочасний етап європеїзації законодавства та реформування законодавства про працю в нашій державі диктує потребу комплексного переосмислення та узагальнення базових категорій трудового права України. Безперечно, вказане безпосередньо стосується трудових прав, сутність яких вченими по сьогодні розкривається у межах різних контекстів без формулювання універсального визначення цих прав.

Отже, **метою** цієї наукової статті є уточнення основних ознак трудових прав та формулювання авторського визначення цього поняття, яке враховувало би переваги та недоліки раніше пропонованих правниками дефініцій трудових прав. Означена мета досягатиметься у процесі виконання наступних *завдань*: (1) проаналізувати наявні в спеціальній юридичній літературі науково-методичні підходи до розуміння поняття «трудова праця»; (2) з'ясувати складені вченими у галузі трудового права України переліки основних ознак трудових прав, їх переваги та недоліки; (3) підвести узагальнюючі висновки проведеного дослідження, в межах яких скласти власне визначення поняття «трудова праця».

**Виклад основного матеріалу.** Зазначимо, що вже радянські юристи-трудовики С.А. Іванов та Р.З. Лівшиць відзначали певну «основоположність» трудових прав та їх ключове значення для дотримання інших прав людини і громадянина, визначаючи трудові права як природні та фундаментальні. Однак враховуючи період соціалізму та пануючої ідеології, яка передбачала доктринальне поєднання загального обов'язку працювати і проголошення державою прав, вчені зауважували злиття понять «свобода праці» та «загальність праці», пояснюючи це тим, що соціалізм, враховуючи працю як природне невід'ємне право людини, прояв її нормального стану та сутності, зобов'язує кожну людину і громадянина працювати, забезпечуючи загальність праці [2, с. 88]. Інший радянський правник В.В. Єгоров формулює визначення трудових прав людини як категорію, що відображає потребу людини у праці, що існує як у формі ідей, певного роду вимог громадянина до держави та суспільства, котрі можуть бути як проголошеними, так і законодавчо закріпленими можливостями з приводу задоволення цієї потреби. На думку вченого, важливість трудових прав та їх специфіка визначається тією роллю, яку відіграє праця у житті людей [3, с. 8]. Таким чином, у радянській теорії трудового права трудова діяльність визнавалася невід'ємною частиною людського буття, з чого випливала очевидність пріоритетного значення праці у суспільних правовідносинах. Загальні трудові права на той час розглядалися в основному в контексті прав працівника, а поняття свободи праці проявлялося через певну можливість вибору людиною сфери діяльності, місця роботи, роду занять. Окреслені твердження «були сформульовані у радянські часи, а в сучасних умовах є такими, що характеризуються певною мірою фіктивністю по відношенню до категорії "трудова праця", оскільки містять в собі утвердження примусу працювати» [4, с. 179], який частково прийнятний лише для фактичних відносин між роботодавцем і

працівником, тому в умовах ринкової економіки не доцільний для визначення його як загальнодержавного. Трудові права є категорією природною та невідчужуваною, гарантованою та підкріпленою державою, однак неприпустимо урівнювати права та обов'язок як поєднані між собою визначення.

Український науковець В.М. Андріїв формулює визначення поняття «трудові права людини» в якості «підсистеми невідчужуваних, природних можливостей особи, що необхідні для задоволення потреб та інтересів у сфері використання здатності до праці» [5, с. 11]. Хоча, саме поняття «трудові права людини», на нашу думку, є досить спірним, адже вказаним правом володіє не будь-яка людина, а лише та, котра володіє необхідним об'ємом трудової правосуб'єктності, слід погодитись із вказаною категорією у загальному контексті. У свою чергу Є.В. Краснов характеризує трудові права як самостійну групу прав у системі прав людини і громадянина та звертає увагу на їх важливість для реалізації можливостей людини у сфері застосування своїх здібностей до продуктивної, творчої праці. Трудові права як багатоаспектна категорія мають в своїй основі єдність приватних і публічних принципів. Таким чином, трудові права виходять із принципів рівності, свободи, що є за своїм походженням невід'ємними, невідчужуваними правами людини, та певною мірою відносяться до категорії природних прав, проте, наповнення трудових прав змістом та їх фактична реалізація неможлива без правового регулювання волею держави [6, с. 27].

Провідний український науковець О.І. Процевський також вказує на основоположний характер трудових прав, визначаючи працю як суть людини, або ж як саму людину, яка розвивається в контексті держави. Таким чином вчений пояснює визнання та закріплення у Конституції України як в основному законі на найвищому рівні державного законодавства права на працю, як на вільну можливість прояву людської суті, а інші трудові права і свободи людини та громадянина покликані розширити і створити умови для реалізації основного права на працю, його вдосконалення, справедливих умов здійснення та оплати [7, с. 101]. Слід у повній мірі погодитись із цим підходом до розуміння трудових прав, окремо звертаючи увагу на її перспективність, з огляду на те, що очевидна фундаментальність права на працю, закріпленого у законодавстві, є основою для інших трудових прав, які розширюють і доповнюють один одного: права на відпочинок, права на безпечні умови, недопущення дискримінації у трудових відносинах, на гідну оплату праці тощо. Окрім того, схожу до позиції О.І. Процевського формулює також українська вчена Н.Б. Болотіна. З'ясовуючи сутність поняття трудових прав як фундаментальних прав людини, що гарантуються та закріплені у міжнародних нормативно-правових актах, які визнаються усіма світовими державами, вчена наголошує, що трудові права: (а) відображають необхідність людини створювати та користуватися джерелами матеріального існування для забезпечення власного блага та добробуту своєї родини; (б) сприяє реалізації творчих можливостей та вираження індивідуальності особою [8, с. 30]. Дійсно, слід погодитись із тим, що трудові права (особливо тоді, коли вони: збалансовані зі обов'язками того, хто володіє цими правами; забезпечені, забезпечені державою і суспільством, охороняються ними) є певним втіленням потреб та інтересів сторін трудового договору, суспільства та держави. Завдяки їх нормативно-правовому закріпленню забезпечується гарантія їх безпосереднього здійснення, а також захисту від їх порушень.

С.Я. Вавженчук визначає трудові права як такі, що виступають не тільки виключно в суб'єктивному значенні як певні права людини, але і у об'єктивному: з одного боку, трудові права є можливостями людини у сфері праці, «записані у вигляді норм, що закріплені в діючих нормативно-правових актах різного рівня, і які необхідні для її гідного існування й розвитку та забезпечення якості життя»; з іншого боку – означені права є визначеними нормативно-правовими та іншими актами «конкретні можливості суб'єктів трудових правовідносин, що можуть бути реалізовані під час вступу в такі в правовідносини». У цьому сенсі вчений вважає, що слід розрізняти трудові права, «які належать людині взагалі, та трудові права, яких особа набуває в результаті отримання статусу працівника». В такому разі, на думку С.Я. Вавженчука, доцільно вести мову про «основні трудові права» та про «суб'єктивні трудові права», з урахуванням того, що суб'єктивні

права є реалізацією основних трудових прав [9, с. 90–91]. Отже, науковець виокремлює подвійний характер поняття «трудові права»: використання можливостей громадянина у сфері трудової діяльності, нормативне закріплення у правових актах, що характеризують загальні умови та дотримання прав людини (трудові права людини); перелік певних конкретних можливостей працівників, що визначені нормативними актами від загальнодержавного до локального рівня, які реалізуються під час вступу у трудові правовідносини (трудові права працівника).

Поряд із тим, В.М. Андріїв зауважує, що «не лише законодавство в змозі раціонально й цілеспрямовано рухати процес становлення суб'єктивного права, але й останнє, виникнувши внаслідок індивідуальних державних актів захисту (визнання), спонукає законодавця до нормотворчості». З цього вчений доходить висновку, що «об'єктивне і суб'єктивне право діалектично взаємопов'язані», а тому, «певне волевиявлення повинно однаковою мірою проявлятися як в абстрактному, так і в конкретному праві, хоча часові розриви цього прояву можуть бути значними і можуть бути на користь як першого, так і другого». Відтак, В.М. Андріїв доходить висновку, що «об'єктивне і суб'єктивне право є однаково нормативними». При цьому, «об'єктивне і суб'єктивне трудове право доповнюють одне одного, забезпечуючи ефективність правового регулювання трудових відносин. Вони однаковою мірою повинні захищатися державою та відповідати інтересам різних суб'єктів трудового права; обидва формально визначені і конституційовані потребами розвитку трудових відносин. Об'єктивне і суб'єктивне трудове право не можуть існувати та функціонувати одне без одного» [10, с. 13–14].

Розглянувши основні підходи до розуміння поняття «трудові права», слід проаналізувати ознаки цих прав, що визначаються вченими-трудовамиками. Основними ознаками трудових прав людини є «підсистемою природних, невідчужуваних від особи можливостей, необхідних їй для задоволення своїх потреб та інтересів в сфері застосування здатності до праці» [11, с. 11]. Між тим, до ознак трудових прав, зокрема, В.М. Андрієвим віднесено: (1) вони є природними можливостями людини; (2) вони є невідчужуваними від людини; (3) вони необхідні їй для задоволення своїх інтересів, потреб; (4) існують у сфері реалізації особою своєї здатності до праці; (5) являють собою певну підсистему прав людини, об'єднаних за критерієм сфери існування; (6) закріплюються нормами права, тому мають позитивну природу; (7) вони є соціальними (іноді їх відносять до соціально-економічних) правами людини; (8) вони реалізуються в індивідуальних та колективних трудових правовідносинах; (9) до моменту реалізації є об'єктивними за своєю правовою природою; (10) можуть реалізовуватися індивідуально працівником (індивідуальні трудові права) або у складі колективу працівників (колективні трудові права) [5, с. 11]. У свою чергу В.О. Боняк, розглядаючи трудові права працівників, котрі характеризуються особливим статусом у зв'язку з проходженням державної служби у вищих органах державної влади, вказує на те, що ознаками цих прав є: (1) ці права мають загальний характер, будучи неодмінною складовою частиною конституційно-правового статусу громадянина в Україні; (2) можливість реалізації громадянином цих прав протягом всього життя до набуття граничного віку перебування на державній службі; (3) ці права мають тісний взаємозв'язок із іншими конституційними правами, адже від реалізації цих прав значною мірою залежить реалізація інших прав (зокрема, права на працю, права на відпочинок і т. д.); (4) ці права гарантуються державою кожній особі (поряд із тим, не допускається протиправне обмеження при реалізації цих прав); (5) ці права забезпечуються державою в особі державних органів та органів місцевого самоврядування, державними установами відповідної спрямованості; (6) у разі порушення цих прав створюється можливість відшкодування збитків і відновлення порушеного права [12, с. 74].

**Висновки.** Пріоритетним завданням будь-якої сучасної держави є результативне забезпечення реалізації й захисту трудових прав, а також приведення їх у відповідність зі сукупністю міжнародно-правових стандартів. Не викликає сумнівів, що розвиток трудового законодавства має бути спрямованим на підвищення рівня ефективності засобів дотримання й захисту прав у сфері праці, зокрема, шляхом усунення недоліків в трудовому законодавстві, що

дотягатиметься за рахунок оптимального впровадження механізмів правового регулювання засобів реалізації трудових прав працівника. При цьому вказане є досяжним лише після того, як в теоретичній площині вченими буде з'ясоване актуальне місце трудових прав в структурі прав людини, а також уточнено сутнісний зміст трудових прав.

Проаналізовані в межах цієї наукової статті підходи вчених до розуміння сутнісного змісту трудових прав та їх ознак, дозволяє нам дійти думки, що вказані права в системі основних прав людини і громадянина можна визначити в якості сукупності природних, невідчужуваних прав людини як члена суспільства, певного суспільного об'єднання, держави з приводу законодавчого закріплення на рівні міжнародних, державних локальних нормативних актів, можливостей використовувати свої природні та набуті знання і навички у сфері трудової діяльності. Поряд із тим, враховуючи переваги та недоліки наведених в цій статті положень та позицій українських і зарубіжних науковців щодо концептуального тлумачення трудових прав, можемо дійти висновку, що під поняттям «*трудові права*» сьогодні слід розуміти основоположні, фундаментальні можливості людини, яка володіє достатнім рівнем трудової правосуб'єктності, здійснювати трудову діяльність, шляхом виконання певної трудової функції або функцій, які закріплені в трудовому законодавстві та складають собою систему правових норм, що регламентують суспільні правовідносини у сфері праці.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гладкий В.В. Проблемы универсального понимания термина «юридическая ответственность»: исторический контекст. *Актуальные научные исследования в современном мире*. 2017. Вып. 4-9(24). С. 37–50.
2. Иванов С.А., Лившиц Р.З. *Личность в советском трудовом праве*: монография / отв. ред.: С.А. Иванов. Москва: Изд-во «Наука», 1982. 232 с.
3. Егоров В.В. *Право на труд рабочих и служащих: теория и практика*: монография. Москва: Изд-во «Наука», 1986. 116 с.
4. Третяков Є.А. Поняття трудових прав у системі основних прав людини та громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Т. 4/1, Вип. 29, Ч. 29. С. 178–180.
5. Андріїв В.М. *Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення*: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2012. 40 с.
6. Краснов Є.В. Загальна характеристика основоположних принципів і прав у сфері праці. *Проблеми правового забезпечення праці та соціального захисту населення України в сучасних умовах*: збірник матеріалів круглого столу / за ред. Л.П. Шумної. Чернігів: Вид-во «Чернігівські обереги», 2006. С. 27–30.
7. Процевський О.І. Новий зміст права на працю-основа реформування трудового законодавства України. *Право України*. 1999. № 6. С. 101–104.
8. Болотіна Н.Б. *Трудове право України*: підручник; 4-те вид., стер. Київ: Вид-во «Вікар», 2006. 725 с.
9. Вавженчук С.Я. Сутність поняття «конституційні трудові права». *Форум права*. 2009. № 3. С. 89–93.
10. Андріїв В.М. Деякі теоретичні проблеми нормативного закріплення індивідуальних трудових прав працівників. *Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми*: тези доп. та наук. повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5–6 жовтня 2012 р.) / за ред. В.В. Жернакова. Харків: Вид-во «Право», 2012. С. 11–15.
11. Андріїв В.М. Правові основи закріплення трудових прав в Україні. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. Серія: Право. 2009. № 1(7). С. 5–12.
12. Боняк В.О. *Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні*: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2005. 205 с.